

MATEUSZ KUŹMIK
Uniwersytet Zielonogórski

KARY I NAGRODY STOSOWANE PRZEZ RODZICÓW A SAMOOCENA MŁODZIEŻY

WSTĘP

Dzieci od urodzenia są nagradzane i karane przez swoich rodziców. Opiekunowie bardziej lub mniej świadomie stosują środki wychowawcze, aby kształtować określone, pożądane przez siebie postawy i zachowania. W naukach społecznych funkcjonuje przekonanie, że większa liczba nagród w stosunku do liczby kar wpływa pozytywnie na rozwój dziecka (Łobocki, 2005). W artykule przedstawiam różne definicje pojęć kary i nagrody oraz badania z nimi związane. Ponadto pokazuję również wyniki badań własnych. Przywołane również zostaje pojęcie samooceny.

UJĘCIE DEFINICYJNE POJĘĆ

W encyklopedii pedagogicznej znajdujemy informację, że „funkcję nagrody lub kary pełnić może każdy bodziec, czynnik czy zdarzenie, które wywierają wpływ na poprzedzającą je reakcję lub zachowanie [...] nasilenie lub zwiększenie częstości poprzedzających je zachowań, nosi miano nagrody, jeśli zaś prowadzi do zmniejszenia częstości lub zaniku tego zachowania, pełni rolę kary” (Pomykało, 1997, s. 404). To funkcjonalne ujęcie omawianych pojęć podkreśla nie tylko znaczenie oddziaływania kar i nagród na zachowanie jednostki, ale również akcentuje ich element jakościowy, jak zmiana

częstości zachowań i ich nasilenia. Badacze sformułowali również definicje rozłączne omawianych pojęć. Zgodnie z inną, długo funkcjonującą już definicją, karę możemy rozumieć jako „reakcję tego, kto ma moc nad karanym, zna jego postępek, stale uważany jest przez karzącego za niewłaściwy. Reakcja ta jest zamierzona i celowa” (Chmieleńska, 1974, s. 8). Termin ten został w tym ujęciu uznany za zachowanie osoby karzącej, z naciskiem na jej arbitralne rozstrzygnięcie o poprawności postaw podmiotu karanego. Wyróżnione zostały również cechy celowości, co wyklucza możliwość przypadkowego i nieświadomego stosowania kar i nagród, o którym wspomniałem na początku tekstu. Kontrast między ujęciem pedagogicznym i psychologicznym widać wyraźniej, kiedy spojrzymy na definicję behawioralną, funkcjonującą w psychologii: „kara to każda konsekwencja zachowania, która zmniejsza prawdopodobieństwo pojawienia się tego zachowania w podobnych warunkach w przyszłości” (Ostaszewski, 2010). Skinner pisał na przykład, że „kara to usunięcie pozytywnego czynnika wzmacniającego bądź wprowadzenie negatywnego czynnika wzmacniającego” (Mika, 1969, s. 21-22), co pozwala implikować, że karą może być również brak nagrody. W literaturze znajdujemy często definicje samej kary lub nagrody łącznie jako konstruktów znajdujących się na przeciwległych krańcach tej samej osi. Reykowski uważa, że kary i nagrody to: „czynniki posiadające wartość gratyfikacyjną bywają dwu rodzajów – dodatnie i ujemne. Dodatnie to takie, których osiągnięcie zaspokaja potrzebę, natomiast ujemne to te, których uniknięcie zaspokaja potrzebę” (Reykowski, 1977, s. 107).

Zarówno w psychologii i w pedagogice funkcjonują trzy główne style wychowania: autokratyczny, demokratyczny i liberalny (permissywny) (Przetacznikowa, Włodarski, 1979). Pierwszy z nich jest dzielony często na autorytarny i autorytatywny. Styl autorytarny może być oparty na karach lub nagrodach. Nie oznacza to jednocześnie, że w pozostałych nie występuje tego typu różnicowanie. Kary i nagrody występują w każdym ze stylów, są one inne zaś pod względem nasilenia wymagań i więzi emocjonalnej łączącej rodziców z dzieckiem. Styl autorytatywny cechują umiarkowane wymagania, co może korzystnie wpływać na rozwój dziecka. Styl demokratyczny odnosi się do uznania praw każdego z członków rodziny, umiarkowanych oczekiwań oraz silnego połączenia afektywnego. Liberalne podejście do dziecka nakłada na nie najmniej wymagań, charakteryzuje się również silną więzią emocjonalną.

Określone postawy rodzicielskie mogą być związane z poziomem radykalizmu rodziców i ich strategii wychowawczych opartych na karach i nagrodach. Pojęcie samooceny przyjęte za Rosenbergiem odnosi się natomiast do obrazu własnego ja, kreowanego między innymi przez dzieci, opartego na interakcjach rodzinnych, co stanowi podstawę dla syntezy empirycznej.

DOTYCHCZASOWE WYNIKI BADAŃ

W tekście poniżej przedstawione zostały aktualne badania z różnych stron świata. Wpływy społeczno-kulturowe prawdopodobnie różnicują nasilenie opisywanych zjawisk, jak i zależności pomiędzy poszczególnymi zmiennymi. W nieco starszych badaniach (Halpin, Halpin, Whiddon, 1980) wykazano, że samoocena amerykańskiej młodzieży rasy indiańskiej i białej nie różni się istotnie statystycznie. Jest za to związana z wieloma innymi czynnikami, jak choćby wychowanie, relacje rówieśnicze, dyscyplina, otrzymywane nagrody, przywileje i kary emocjonalne.

Wśród czynników związanych z omawianym konstruktem można wyróżnić stres związany z uczelnią (Mulyadi, Rahardjo, Basuki, 2016). Indonezyjscy badacze wskazują, że studenci, którzy mają wysokie poczucie własnej wartości, traktują stawiane im wymagania jako wyzwania, są bardziej pewni siebie i gotowi do wykonywania zadań. Choć związek między stresem i omawianym konstruktem istnieje ($p < 0,05$), to jednak jego siła jest niska ($-0,24$). Badania te zostały przywołane, ponieważ kary, których doświadcza młodzież, również mogą być stresorem. Warto jednak zwrócić uwagę, że rodzaj odczuwanego napięcia jest inny. Doświadczenie kary niekoniecznie musi budzić chęć stawienia jej czoła i traktowania jej jako wyzwania.

W innym opracowaniu wyników (Reese, Bird, Tripp, 2003) nowozelandzcy badacze wykazali, że samoocena dzieci rosła wraz ze wzrostem ilości odbieranych przez nie pozytywnych emocji i ocen w interakcji z rodzicami. Ponadto dorośli, którzy częściej udzielali swojemu potomstwu wyjaśnień związanych z przeszłymi przeżyciami (zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi), powodowali wzrost jego poczucia własnej wartości. Choć badania te nie dotyczą bezpośrednio kar i nagród, to jednak odnoszą się do ważnego aspektu stylu komunikacji, który również może być elementem stosowanych przez rodziców środków wychowawczych.

Greccy naukowcy (Lazaratou i in., 2015) zbadali próbę 713 adolescentów ze swojego kraju w wieku 15-18 lat i potwierdzili istnienie wielu istotnych związków, akcentowanych już wcześniej przez teoretyków. Wykazano między innymi związek wysokiej samooceny z wynikami szkolnymi ($p < 0,001$), rodzajem wybieranej szkoły ($p < 0,05$) oraz płcią ($p < 0,001$).

Samoocena, będąc cennym zasobem, jest przedmiotem dążeń wielu ludzi. Jej zwiększanie pozostaje w związku z ponoszonymi kosztami (Crocker, Knight, 2005). Stawianie sobie określonych celów jest w większym lub mniejszym stopniu związane z autoewaluacją. Wynika z tego, że wpływ innych osób, krytyka, pomyłki czy porażki będące elementami nauki mogą wpływać na samoocenę. Według autorów w dążeniu

do wysokiej samooceny zagrożone są też między innymi autonomia, relacje z innymi ludźmi, zdrowie psychiczne i fizyczne jednostki.

Kary i nagrody, jako istotny czynnik wychowawczy, wpływają nie tylko na samoocenę, ale również na tendencję do oszukiwania (Kotaman, 2016). Badania przeprowadzone wśród dzieci w wieku 2-3 lat wykazały ich większą skłonność do oszustwa. Zachowania tego typu są związane z nagradzaniem i nie mają związku ze stylami wychowawczymi rodziców.

METODA

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego (klasyfikacja Pilcha) (Pilch, Bauman, 1995) z użyciem techniki ankiety. Narzędzie badawcze, czyli kwestionariusz ankiety, zawiera 43 zmienne, w tym pytania o wiek, płeć, klasę oraz skalę samooceny (SES). We wspomnianej skali obowiązywała 4-stopniowa skala odpowiedzi od „zdecydowanie zgadzam się”, do „zdecydowanie nie zgadzam się”. Wykorzystano polską adaptację narzędzia Rosenberga¹, które jest dostępne za darmo: „definiując samoocenę, Rosenberg wychodzi z założenia, że ludzie mają różne postawy wobec różnych obiektów. Samoocena jest więc pozytywną lub negatywną postawą wobec Ja, rodzajem globalnej oceny siebie. Autor podkreśla, że wysoka samoocena w jego ujęciu oznacza przekonanie, że jest się «wystarczająco dobrym», wartościowym człowiekiem, co niekoniecznie świadczy o tym, że osoba z wysoką samooceną uważa siebie za lepszą od innych. Niska samoocena w ujęciu Rosenberga oznacza niezadowolenie z siebie, odrzucenie własnego Ja” (Łaguna, Lachowicz-Tabaczek, Dzwonkowska, 2007, s. 164). Jednocześnie zadano respondentom pytania dotyczące kar i nagród doświadczanych w domu, których treść można znaleźć w aneksie.

Osobami badanymi była młodzież z losowo dobranej próby 75 osób w wieku 13-15 lat ucząca się w zielonogórskich szkołach. Na pytania zawarte w kwestionariuszu odpowiadało 34 chłopców oraz 41 dziewcząt w wieku 13-15 lat. Odrzucono wcześniej ankiety zawierające braki danych, uzyskując 75 kwestionariuszy, z których dane poddano analizie statystycznej. Średnia wieku wśród respondentów wyniosła 14,32, natomiast odchylenie standardowe 0,85.

Celem było zbadanie samooceny oraz tego, czy jest ona różnicowana przez kary i nagrody stosowane przez rodziców. Problemy badawcze, na które poszukiwano odpowiedzi, brzmiały następująco:

- Czy samoocena młodzieży gimnazjalnej jest różnicowana w większym stopniu przez kary czy nagrody?

¹ *Self-Esteem Scale*, czyli Skala Samooceny M. Rosenberga w polskiej adaptacji M. Łaguny, K. Lachowicz-Tabaczek i I. Dzwonkowskiej

- Które z nagród (pieniądze, przedmioty, kino/basen, przytulanie) i kar (krzyk, ignorowanie, ograniczenie kontaktów z rówieśnikami, odebranie przywilejów pieniężnych, szlaban na komputer/telefon, bicie, brak posiłku, areszt domowy) są związane z kształtowaniem samooceny wśród gimnazjalistów?

Sformułowano następujące hipotezy badawcze:

- wraz z przyrostem natężenia kary istotnie obniża się poziom samooceny u gimnazjalistów,
- wraz z przyrostem nagród stosowanych przez rodziców, istotnie wzrasta poziom samooceny u gimnazjalistów.

WYNIKI BADAŃ WŁASNYCH

Średnia samooceny na skali SES Rosenberga wśród badanej młodzieży to 28,61, a odchylenie standardowe 4,99. Są to wartości zbliżone do wyników uzyskanych w polskiej standaryzacji tego narzędzia ($M = 29,49$, $SD = 4,29$). Również rozkład uzyskany na podstawie danych nie różni się istotnie od rozkładu normalnego ($p > 0,05$).

Największy wpływ zdaniem młodzieży na kształtowanie jej pozytywnej samooceny mają rówieśnicy (42,7%) oraz rodzina (36,0%). 18,7% respondentów uznało, że znaczenie na ich poczucie własnej wartości mają obydwie te środowiska. Marginalny wpływ zdaniem młodzieży mają pracownicy szkoły (2,7%). Badanych zapytano również o to, kto ma najbardziej negatywny wpływ na ich samoocenę. 52,0% respondentów odpowiedziało, że rówieśnicy, 38,7% wskazało na pracowników szkoły, 6,7% na rodzinę, a 2,7% zarówno na rodzinę, jak i na rówieśników. Wynika z tego, że zdaniem młodzieży jej samoocena zależy głównie od innych młodych osób w ich wieku.

Respondenci w 32,3% zgodzili się ze stwierdzeniem, że są często nagradzani przez rodziców oraz w 65,3% z tym, że są często przez nich chwaleni. Może to oznaczać, że część młodzieży nie uważa uznania swoich opiekunów za gratyfikację.

Badając siłę związku między zmiennymi, podzielono osoby odpowiadające na skali SES na grupy poniżej i powyżej średniej wartości samooceny. Mimo to niska liczba osób doświadczających niektórych kar nie pozwoliła na wnioskowanie statystyczne, zostały one oznaczone w komórkach jako „n/a”.

W tabeli 1 zastosowano test chi-kwadrat do orzekania o związku między zmiennymi. Stwierdzono występowanie związku między samooceną (SES) oraz poszczególnymi zmiennymi w przypadku nagród w postaci przedmiotów, kina/basenu, przytulania. Nie wykryto zależności istotnych statystycznie z którąkolwiek z kar uwzględnionych w badaniu i poczuciem własnej wartości. Wyniki pokazały, że pozytywny wpływ na samoocenę mogą mieć zmienne takie jak poświęcanie czasu przez rodziców, ich wsparcie, bycie przez nich chwalonym, nagradzonym oraz przekonanie o ich zaufaniu.

Tabela 1. Związek SES z poszczególnymi zmiennymi*

	SES			Płeć		
	p	η	η^2	p	η	η^2
Nagrody	pieniądze	0,270	-	0,253	-	-
	przedmioty	0,006	0,320	0,425	-	-
	kino/basen	0,001	0,373	0,341	-	-
	przytulanie	0,020	0,267	0,161	-	-
Kary	krzyk	0,150	-	0,248	-	-
	ignorowanie	0,368	-	0,043	0,230	0,052
	ograniczenie kontaktów z rówieśnikami	0,571	-	0,203	-	-
	odebranie przywilejów pieniężnych	n/a	-	n/a	-	-
	ograniczenie komputera/telefonu	0,539	-	0,248	-	-
	bicie	n/a	-	n/a	-	-
	brak posiłku	n/a	-	n/a	-	-
	areszt domowy	n/a	-	n/a	-	-
	poświęcanie czasu przez rodziców	0,001	0,431	0,011	0,344	0,118
	wspieranie przez rodziców	0,000	0,398	0,029	0,277	0,076
Inne	częste chwalenie przez rodziców	0,004	0,371	0,567	-	-
	częste karanie przez rodziców	0,101	-	0,606	-	-
	częste nagradzanie przez rodziców	0,000	0,490	0,653	-	-
	przekonanie o zaufaniu rodziców	0,001	0,398	0,007	0,347	0,120

* - Dla związków istotnych statystycznie podano również wartości czynnika eta (η).

Źródło: badania własne.

Nie wykazano związku pomiędzy którąkolwiek ze zmiennych i wiekiem respondentów. Należy przy tym zauważyć, że związek między płcią i samooceną nie okazał się istotny statystycznie ($p = 0,212$, $p > 0,05$).

WNIOSKI

Ciekawe wydają się wyniki dotyczące różnicowania poszczególnych pytań kwestionariuszowych przez płeć badanych. Dziewczynki istotnie częściej doświadczają kar opartych na zerwaniu form komunikacji werbalnej. Wyrażają również większe przekonanie niż chłopcy o tym, że rodzice nie poświęcają im czasu, nie wspierają ich i im nie ufają.

Badania przedstawione wcześniej (Lazaratou, Stavropoulos, Charbilas, 2015) na próbie greckiej z użyciem tego samego narzędzia pokazały istnienie tej zależności, być może więc niewykazanie jej istnienia w badaniach własnych jest rezultatem niewystarczająco licznej próby. Niezależnie od przyczyny siła opisywanego związku była niska ($\eta^2 = 005$), a chłopcy osiągnęli wyższe wyniki na skali SES.

Wyniki badań własnych zdają się potwierdzać hipotezę dotyczącą większego związku nagród niż kar na samoocenę młodzieży. Wskazują również na relację wszystkich sposobów nagradzania z wyjątkiem gratyfikacji pieniężnej na samoocenę młodzieży gimnazjalnej. Nie został zrealizowany w całości cel badań dotyczący zbadania związku między SES oraz poszczególnymi karami, ze względu na niskie liczebności w niektórych kategoriach. Połowa z zaproponowanych przez autorów zmiennych opisujących kary, które umieszczono w kwestionariuszu ankiety, okazała się jednak możliwa do zbadania ze względu na niską liczbę respondentów. Są to krzyk, nieodzywanie się, szlaban na znajomych, szlaban na komputer/telefon.

Biorąc pod uwagę to, że liczba wzmocnień pozytywnych i negatywnych w badaniu była równoliczna, można podejrzewać, że słuszny jest wniosek o większym wpływie nagród niż kar na poczucie własnej wartości uczniów gimnazjum. O ile podobne konkluzje były już znane wcześniej, o tyle istotne zdaje się to, że nagrody pieniężne nie różnicują samooceny młodzieży, podczas gdy użycie zasobów finansowych do zakupu przedmiotu pozwala na silniejsze oddziaływanie. Związek między stosowaniem specyficznych form karania wobec dziewcząt w postaci nieodzywania się pozwala na zadanie pytania o przyczyny tego stanu. Być może jest on rezultatem wzorców społeczno-kulturowych. Być może podobny związek istnieje w przypadku innej kary o charakterze izolacyjnym.

Pozytywne działania rodziców, takie jak poświęcany przez nich czas, wsparcie, chwaleń, nagradzanie czy sprawianie, że dziecko może im zaufać, wskazują na potrzeby budowania silnej i pozytywnej więzi emocjonalnej w procesie budowania wyższej niż przeciętna samooceny. Koreponduje to pośrednio z wynikami chińskich badań (Yang,

2011), gdzie badano związek samooceny rodziców oraz przywiązanie dzieci. Wskazano na prawdopodobne istnienie mediatora między tymi zmiennymi.

Jeżeli więc samoocena dzieci zgodnie z wynikami badań własnych zaprezentowanych w tym artykule jest związana z relacjami w rodzinie (a więc czasem poświęcanym dziecku, pochwałami i zaufaniem), to również w tym przypadku można spodziewać się, że występuje jakiś mediator, co jednak wymaga weryfikacji w przyszłych badaniach na ten temat. Liczebność próby w tym badaniu nie pozwoliła na wnioskowanie statystyczne, jednak może w przyszłości stanowić potencjalny kierunek przyszłych badań w tym obszarze.

ANEKS

Szanowny respondencie

Poniższy kwestionariusz jest owocem pracy doktoranta Uniwersytetu Zielonogórskiego i służy zbadaniu samooceny oraz stosowanych kar i nagród. Ankieta jest **anonimowa**. Posłuży ponadto publikacjom, konferencjom i pogłębieniu wiedzy naukowej. W związku z tym **prosimy o rzetelne i dokładne** wypełnienie kwestionariusza. Prosimy o zaznaczenie znakiem „x” kratki z odpowiedzią, z którą się zgadzasz.

1. Kto Twoim zdaniem ma najbardziej pozytywny wpływ na Twoją samoocenę?
 - rodzina
 - pracownicy szkoły
 - rówieśnicy
2. Kto Twoim zdaniem ma najbardziej negatywny wpływ na Twoją samoocenę?
 - rodzina
 - pracownicy szkoły
 - rówieśnicy
3. Zaznacz, które z wymienionych nagród stosują wobec Ciebie rodzice:
 - pochwała
 - pieniądze
 - kupują przedmioty
 - fundują kino, basen itp.
 - przytulanie, głaskanie
 - szlaban spotkania z kolegami/koleżankami
4. Zaznacz, które z wymienionych kar stosują wobec Ciebie rodzice:
 - krzyczą
 - nie odzywają się do mnie
 - dają mi szlaban na spotkania z kolegami/koleżankami
 - odbierają mi kieszonkowe
 - dają mi szlaban na komputer, telefon itp.
 - biją mnie
 - nie dostaję tego dnia posiłku
 - karzą mi siedzieć w swoim pokoju
5. Czy w Twoim domu masz miejsce tylko dla siebie?
 - tak
 - nie

**KARY I NAGRODY STOSOWANE PRZEZ RODZICÓW
A SAMOOCENA MŁODZIEŻY**

STRESZCZENIE: Samoocena jest jedną z podstawowych potrzeb każdej jednostki. Może być również cennym zasobem pozwalającym jednostce na samorealizację. Celem badań było przedstawienie związków między samooceną oraz poszczególnymi karami i nagrodami. Analiza odpowiedzi udzielonych przez gimnazjalistów w kwestionariuszu ankiety wskazuje na ważną rolę wzmocnień pozytywnych w kształtowaniu poczucia własnej wartości tej grupy respondentów.

SŁOWA KLUCZOWE: kary, nagrody, rodzina, samoocena, poczucie własnej wartości

**REWARDS AND PENALTIES USED BY PARENTS
AND SELF-ESTEEM OF YOUTH**

SUMMARY: Self-esteem is one of elementary needs of each individual. It can be also a precious resource, that allows self-realization. The main goal of research was to present relations between self-esteem and specific penalties and rewards. Analysis of answers granted by respondents in questionnaire shows significant meaning of positive reinforcements in shaping high self-esteem in tested group.

KEYWORDS: penalties, rewards, family, self-esteem.